

ANDREOTTI-PUJOL, DIÀLEG A ROMA SOBRE L'ART (I LES VICISSITUDS) DE LA POLÍTICA

Per **ENRIC JULIANA**

La cita era el dia 16 de juliol a Roma. Giulio Andreotti, el polític més important de la Itàlia republicana (set vegades president del Consell de Ministres, vuit vegades ministre de Defensa, cinc vegades ministre d'Afers Exteriors, dues vegades titular de Finances, etc.) havia acceptat mantenir un col·loqui amb Jordi Pujol sobre l'ofici de la política, sobre els valors de la política. A les deu del matí, trenta minuts abans de l'hora prevista, l'home que durant tants anys va guiar l'estratègia de la Democràcia Cristiana italiana, el tàctic infatigable que va arribar a ser batejat Belcebú pels seus adversaris més aferrissats (d'altres, més amables, l'anomenaven *Il Divino Giulio*), ja era a l'hotel Exedra de la plaça de la República, tants cops passejada per Alfons XII durant l'exili romà de la monarquia espanyola. Andreotti (Roma, 1919) segueix sent un home meticulós: «Sempre m'he aixecat molt d'hora; esmorzo, lleigeixo la premsa i me'n vaig molt aviat cap al despatx a repassar la correspondència, però el que ja no faig és anar al barber cada matí, perquè les maquinetes d'ara la veritat és que són molt bones.» Una memòria extraordinària que durant tres hores va competir amb la de Pujol, no menys llegendària. «Bocatto di cardinale!», se li va escapar al periodista Enric Juliana tot just acabada la sessió. Juliana, subdirector de *La Vanguardia*, actual delegat del diari a Madrid i excorresponsal a Itàlia, va dur a terme la moderació del diàleg i després s'ha encarregat de l'edició.

Enric Juliana: Bon dia.

La conversa és sobre la política, sobre l'ofici de la política, un ofici que es troba en crisi des que va néixer; que sempre és vell i nou. Plantejat en abstracte potser resulta massa ambiciós. Els demano, per tant, no que siguin concrets sinó que s'enlairin amb prudència. Podríem començar pel principi, pels orígens. Què els va portar a la política?

Giulio Andreotti: Jo vaig començar a interessar-me per la política d'una manera totalment inesperada. Estava al segon any de carrera i formava part de l'Associació Universitària Catòlica, però la veritat és que mai no havia pensat dedicar-me a la política. En un moment determinat vaig ser elegit president nacional dels universitaris catòlics en substitució d'Aldo Moro. Per aquest motiu Alcide de Gasperi em va convocar per formar part de la Democràcia Cristiana clandestina.

Jordi Pujol: Quin any?

G.A.: Això va passar l'any 1940, poc després de començar la Segona Guerra Mundial. La veritat és que jo no coneixia De Gasperi. Aleshores no coneixia gaire coses del que havia passat a Itàlia abans del feixisme. A l'escola no se'n parlava i a casa meva tampoc. De Gasperi va esperonar-nos perquè entréssim en política, a mi i a uns quants joves més. Per cert, Aldo Moro va dir que no. A mi em va dir: «La nostra vocació és estudiar, nosaltres no hem de fer políti-

ca». Després, cap a l'any 1946, quan ja no érem clandestins, Moro va ser candidat a l'Assemblea Constituent i va resultar elegit.

L'any 1940 vaig començar a treballar amb un personatge veritablement important, Guido Gonella. Gonella era redactor de *L'Osservatore Romano*, el diari de la Santa Seu, on escrivia una columna de política exterior molt llegida que es titulava *Acta Diurna*. Era una de les poques possibilitats que hi havia a Itàlia de conèixer la política exterior al marge de la premsa oficial. Molta gent comprava *L'Osservatore* per poder llegir Gonella. Fins a tal punt que els joves universitaris feixistes s'acostaven als quioscos a intimidar els que compraven el diari vaticà. Hi va haver actes de violència, i recordo que una amiga de la meva congregació mariana va ser agredida. Aquell dia es va fer comunista. La veritat és que després va esdevenir una comunista important...

Després de l'alliberament de Roma, l'any 1946 vaig ser elegit diputat de l'Assemblea Constituent i des d'aleshores sempre he format part del Parlament italià: fins a l'any 1991 a la Cambra dels Diputats i des del 1991 com a senador vitalici.

E.J.: I vostè, president Pujol?

J.P.: Jo sóc nascut l'any 1930, per tant, vaig viure sota la dictadura de Franco dels vuit als quaranta-cinc anys. Però el que de veritat va fer-me interessar per la política va ser el meu sentiment catalanista. Catalunya va ser sotmesa a un règim molt dur durant el franquisme: persecució política, institucional, cultural, lingüística... El règim volia eliminar el fet català. Això va fer que des de molt jove jo visqués amb la sensació que Catalunya estava en risc de destrucció. Hi va haver, però, altres factors. Entre els disset i els vint anys vaig entrar en contacte amb el pensament catòlic, que em va ajudar a tenir una certa vocació pública –jo diria que era una vocació més pública que política. Poc a poc vaig començar a tenir la sensació que havia de fer alguna cosa. Una mica d'acció clandestina. Pintar eslògans a les parets, per exemple. Eslògans molt simples: «Visca Catalunya!» I també vaig començar a desenvolupar una visió d'Europa, segurament gràcies a la meva educació germànica –vaig ser alumne de la Deutsche Schule de Barcelona–, però també a una certa formació francesa adquirida els anys quaranta, durant la guerra. De manera que primer vaig ser catalanista i després europeista.

E.J.: Observo un fet comú en els orígens polítics de tots dos: la matriu catòlica. I m'ha cridat l'atenció el cas d'aquesta amiga seva, president Andreotti,

que es va fer comunista de manera fulminant, en una situació de molta tensió. Vostès van començar a interessar-se per la política en un moment en què les ideologies, més que importants, eren determinants. Creuen que a la política d'avui la ideologia hi segueix tenint un pes decisiu?

G.A.: Potser hauria d'aprofundir més en la meva primera resposta. Ara veurà per què. Quan era jove va sorgir a l'interior dels catòlics militants l'anomenat grup dels *catòlics comunistes*: Baldo, Rodano, Ossicini. La seva tesi era que l'Església havia quedat endarrerida amb relació al Manifest Comunista del 1848. El Papa Pius XII es va esverar i va ser molt sever, i el pare jesuïta que havia afavorit la creació d'aquest grup, el pare Prosperini, va ser obligat a abandonar la Companyia de Jesús. Jo estava preocupat, ja que aquest grup va ser empresonat pels feixistes. No volia que el Papa prengués un posicionament públic, ja que podia semblar que els abandonàvem a mans dels feixistes. Vaig demanar per carta al Papa Pius XII que no en parlés. Encara recordo el que em va dir pocs dies després, mig enfadat: «No he dit res, he fet bé?». El cas és que els catòlics italians havien passat bastants anys allunyats de la política, com a protesta contra l'ocupació italiana de l'Estat Pontifici l'any 1870. El 1919 el Papa Benet XV va autoritzar la creació d'un partit catòlic, el Partit Popular Italià, el partit de Don Sturzo, un sacerdot sicilià molt actiu, que va ser prohibit pel feixisme. Des de la clandestinitat, De Gasperi va ser l'artífex de la represa.

J.P.: El senyor Juliana ha parlat d'una arrel comuna, diguem-ne socialcristiana. Però jo he de dir que el factor fonamental del meu compromís polític ha estat el catalanisme, més que el fet religiós. És veritat que la doctrina de l'Església m'ha influït, però el motor principal ha estat el patriòtic, el nacionalisme català, la voluntat de refer, de recuperar l'autonomia, de defensar la llengua, la cultura, les institucions històriques. Evidentment, he tingut altres influències. Jo sempre he estat un apassionat de la història. N'he llegit molta. El president Andreotti parla dels orígens i de la represa de la Democràcia Cristiana italiana. Això és important. Als anys quaranta es va dibuixar una ratlla, un *spartiacque* («divisió d'aigües») –que diuen a Itàlia–, entre el socialisme d'origen marxista que evoluciona cap a la socialdemocràcia i el socialisme que

GIULIO ANDREOTTI

«Vaig començar a fer política l'any 1940, sota el feixisme, amb la Democràcia Cristiana clandestina, guiat per Alcide De Gasperi, un home excepcional que ens deia: "Prometeu sempre una mica menys del que estigueu segurs de poder fer"»

es manté molt marxista. A Itàlia tenim el frontisme de Palmiro Togliatti davant el socialdemòcrata Saragat. A França tenim Ramadier enfrontat amb els comunistes...

E.J.: Això ens porta a la importància que va tenir la Guerra Freda en la definició dels esquemes ideològics i mentals europeus contemporanis. També a Espanya, ja que la perpetuació de la dictadura franquista d'alguna manera va ser propiciada per la divisió del món en dos blocs. Però la Guerra Freda s'ha acabat. I moltes idees, molts esquemes, han entrat en una fase d'indefinió, com si haguessin caigut els contraforts –els d'un cantó i els de l'altre– que les sostenien. Podríem dir que després de la Guerra Freda l'ofici de polític és un altre.

G.A.: Sí, segurament sí. Miri, a Itàlia Alcide de Gasperi ens va ensenyar l'estreta connexió que hi havia entre la política exterior i la política interior. Atenció, això era una novetat en la tradició política italiana, perquè el vell món polític, el món polític anterior al feixisme, s'ocupava molt de les aliances exteriors, però no havia establert cap nexa clar entre la diplomàcia i la política interior. Això evidentment va arribar amb la divisió del món en dos blocs. Recordo una frase del papa Pius XII a un enviat especial del president dels

Estats Units que es deia Myron Taylor. Li va dir: «No us feu il·lusions, quan acabi la guerra qui manarà a Europa no sereu vosaltres, ni els anglesos, serà Stalin». Això va ser interpretat maliciosament, gairebé com si el Papa fos un derrotista i desitgés la victòria de Stalin. Però evidentment no era així. El Papa va fer una previsió, no gaire desencertada, del que podia passar. Convé recordar que inicialment el Pla Marshall va idear-se per a tota Europa i Stalin s'hi va negar. Aquí va començar la gran divisió europea. Aquí va començar a coagular-se el bloc comunista. A Itàlia els comunistes van aconseguir atreure el dirigent socialista Pietro Nenni, amb qui van fer llistes comunes a les decisives eleccions parlamentàries del 1948.

J.P.: Que comunistes i socialistes van perdre.

G.A.: Segurament pel fet d'haver fet llistes comunes, cosa que va contribuir que l'opinió pública entengués que els que comandaven el front d'esquerres eren els comunistes. Tot això ens va portar al Pacte Atlàntic, que va trobar resistències en el camp catòlic. Molts catòlics no volien aquell pacte militar. Qui va convèncer el papa Pius XII va ser l'ambaixador italià a Washington, Alberto Tarchai, un personatge veritablement notable que havia format part del Partit d'Acció (partit liberal antifeixista, petit però molt actiu contra Mussolini). Tarchai va anar a veure el Papa i el va convèncer de la potència militar soviètica. El Papa va donar instruccions molt precises per evitar l'oposició dels diputats catòlics a l'OTAN. Tot i així, la sessió parlamentària que va decidir l'adhesió d'Itàlia al Pacte Atlàntic va durar tres dies i tres nits. Al cap d'uns anys els socialistes van començar a acceptar l'OTAN i el 1976 la van acceptar els comunistes italians. Aquest mateix any van facilitar amb la seva abstenció la formació d'un govern monocolor presidit per mi, sobre la base d'un acord molt clar: van acceptar públicament que el Pacte Atlàntic i la Comunitat Europea eren punts de referència fonamentals per a la política exterior italiana...

J.P.: Això van acceptar?

G.A.: Exactament. Aquesta va ser la plataforma de l'anomenat *compromís històric*. Un acord negociat per Enrico Berlinguer, secretari general del Partit Comunista Italià (PCI), i per mi mateix.

JORDI PUJOL

«És veritat que la doctrina de l'Església m'ha influït, però el factor fonamental del meu compromís polític ha estat sempre el catalanisme, més que el fet religiós. Primer vaig ser catalanista i després europeista, però no sóc un demòcrata cristià»

J.P.: Crec que els comunistes italians a vostè sempre li han tingut respecte, i fins i tot estima.

G.A.: Bé, en aquell moment potser sí; després van passar coses...

J.P.: Jo diria que encara avui els que van ser comunistes l'aprecien.

G.A.: Bé, potser sí, però van passar coses...

J.P.: Sí, a Itàlia han passat algunes coses...

G.A.: Hi va haver un període, els anys noranta, en què van intentar deixar-me fora de joc. Vaig quedar fora del procés *Mani pulite* («Mans netes»), però vostè segurament sabrà que van acusar-me de tenir amics mafiosos i d'haver protegit la Màfia.

J.P.: Sí, ho sé. Però recordo una vegada que un comunista italià em va dir que era furiosament contrari al socialista Craxi, però que Andreotti era un veritable home d'Estat. Va ser conseqüència del compromís històric?

G.A.: Potser sí. També he de dir que amb alguns d'ells vaig arribar a tenir bones relacions d'amistat. Amb Paolo Bufalini, per exemple, que vaig anar a visitar dos dies abans que morís. O amb Giancarlo Pajetta, un polemista terrible. Evidentment això no impedia que tinguéssim grans batalles polítiques. Després Berlinguer va començar a allunyar el PCI de la Unió Soviètica i per poc no el maten a Bulgària.

J.P.: El van voler matar?

G.A.: Sí. Anava en un seguici de cotxes oficials i un camió es va estavellar contra el cotxe que el portava. En va sortir ferit, però no va deixar que el curesin a Bulgària. Va fer mans i mànigues per tornar el més aviat possible a Itàlia amb avió. Berlinguer va ser el creador d'allò que es va anomenar *eurocomunisme*, del qual podríem dir que Aldo Moro en va ser víctima.

J.P.: Víctima?

G.A.: Sí. L'eurocomunisme segurament és el que va costar la vida a Moro, perquè les Brigades Roges acusaven el Partit Comunista d'esdevenir un partit burgès que pactava amb la Democràcia Cristiana. I ells volien ser el «veritable» Partit Comunista. Tota la tragèdia de Moro gira al voltant d'aquest punt.

J.P.: Voldria dir una cosa sobre tot això. Jo sempre he estat distant o contrari al pensament comunista. En la construcció del meu pensament polític, el comunisme no hi ha estat mai present. Alguns joves de la meva generació es van sentir fascinats pel pensament comunista, però jo no.

Voldria preguntar-li una cosa, president Andreotti, una cosa sobre el socialista Nenni: realment volia una Itàlia comunista?

G.A.: Sí. Si vol li ho explico.

J.P.: És sorprenent!

G.A.: Nenni se sentia «company» dels comunistes, en contra de l'opinió dels socialistes vells que creien que l'escissió comunista del 1921 havia afavorit la victòria del feixisme en haver afeblit el Partit Socialista italià en un moment molt delicat. Nenni era un home molt dúctil –no vull dir que fos una persona sense principis, però era un polític que podia començar un míting amb una idea i acabar-lo amb la idea contrària si notava el públic massa fred. No m'agradava Nenni. Per a ell la Unió Soviètica era el règim dels treballadors. Mai no va dir res contra la persecució religiosa als països comunistes.

E.J.: Queda clara la importància de la Guerra Freda en la configuració ideològica de la política contemporània. Però un cop acabada, quins són els riscos per a l'autonomia de la política? Els poders econòmics? Els mitjans de comunicació? Els jutges?

G.A.: Segurament tots sumats. Crec que n'hi ha un altre: la manera d'entendre la nostra relació amb els nord-americans. Partim d'una tradició positiva en aquest sentit: a la Primera i la Segona Guerra Mundial van ser determinants per a la victòria de l'Europa democràtica. El Pacte Atlàntic també ha estat un fet molt positiu. Però hem d'acceptar sempre que quan el president dels Estats Units diu una cosa té raó? Això acaba de succeir amb la guerra de l'Iraq, justificada amb un argument –les armes de destrucció massiva– que s'ha demostrat fals. Ara estem davant la crisi del Líban. On és Europa? Hi ha una crisi evident. Potser perquè es va voler anar massa enllà volent fer una Constitució comuna.

Cal redreçar el projecte europeu. L'any que ve farà cinquanta anys de la signatura del Tractat de Roma; és un moment molt indicat per intentar redreçar el projecte europeu. Cal que Europa segueixi tenint una política per a l'Orient Mitjà, tot i que la qüestió palestina és molt difícil de resoldre. És molt complicat trobar una solució alternativa per als refugiats palestins. He pensat molt sobre això, hi he donat moltes voltes. Estudiant la història del moviment sionista, per exemple, vaig descobrir que en un primer moment el senyor Theodor Herzl havia ideat la possibilitat de crear un estat jueu a Uganda. Per què Uganda? Perquè així li van recomanar els anglesos, que no volien abando-

nar Palestina. I Herlz va treballar amb la hipòtesi d'Uganda fins a la seva mort. Quan ja no hi va ser, els altres dirigents del moviment sionista van preguntar-se «quin sentit té Uganda?», i van començar a comprar terres a Palestina i a enviar-hi gent clandestinament fins que els anglesos van veure's obligats a marxar. Europa podria trobar una solució per als palestins? Hi hauria algun país del món disponible per als refugiats palestins al Líban?

E.J.: Una comunitat palestina a l'Àfrica?

J.P.: Fa anys es parlava de Jordània.

G.A.: Sí, però s'ha demostrat que aquesta alternativa és molt difícil. Israel té por de tenir una gran concentració de població palestina tan a prop. No sé si seria possible trobar una alternativa a l'Àfrica o a Oceania, però cal trobar una solució. I cal que Europa sigui present en la recerca d'una solució. Em preocupa molt la feblesa de l'ONU i la manera com s'estan enverinant les coses a l'Orient Mitjà: l'Iran en mans d'un maximalista, l'Afganistan que torna a ser un gran productor d'opi... Vivim un moment de gran complicació internacional.

E.J.: Si em permeten, voldria insistir en la qüestió de l'autonomia de la política.

J.P.: Els polítics, avui en dia, no poden fer res sense tenir en compte tres poders: l'econòmic, el judicial i el dels mitjans de comunicació. I encara n'afegiria un altre referit als polítics catòlics: l'Església. Crec que De Gasperi es va haver de plantejar aquesta qüestió més d'una vegada. L'any 1952, si no he llegit malament, en un moment en què comunistes i socialistes podien guanyar l'alcaldia de Roma, sembla que el Vaticà va recomanar una aliança de la

Democràcia Cristiana amb monàrquics i neofeixistes a la qual De Gasperi s'hi va oposar. De Gasperi hauria dit a Pius XII: «Vostè és el cap de l'Església, però aquesta és una qüestió política i jo sóc el cap del govern italià.»

G.A.: No va anar ben bé així. Efectivament l'any 1952 va ser un moment molt difícil. S'havien creat dos partits monàrquics a Itàlia que estaven obtenint una certa popularitat. Els era del tot impossible aconseguir la restauració de la monarquia, però ens afeblien a nosaltres, a la Democràcia Cristiana. Si ens preniem una part del vot moderat podien donar la majoria a les esquerres. De manera que

GIULIO ANDREOTTI
«Hem tingut anys molt durs a Itàlia. En un primer moment, la Forza Italia de Berlusconi va ser positiva perquè el país anava cap a un esquerranisme confús. Però Berlusconi no estima la política i la confon amb la televisió»

l'alcaldia de Roma estava en perill. Aleshores es va crear una plataforma per fer pressió a favor de l'aliança dels democristians amb els monàrquics i els neo-feixistes per tal de barrar el pas a comunistes i socialistes. I es va fer córrer que el Papa era darrere aquella iniciativa. Però el veritable instigador era Don Sturzo, el sacerdot que abans de la guerra havia fundat el Partit Popular italià. L'Operació Sturzo podia haver tingut conseqüències catastròfiques per a la Democràcia Cristiana, ja que podia haver fet saltar el govern italià, que era una coalició de la Democràcia Cristiana amb altres partits democràtics. Jo vaig ser l'encarregat d'explicar la situació al Papa. Mitjançant sor Pasqualina, la seva secretaria particular, li vaig fer arribar un informe de dues pàgines, passant per alt la secretària d'Estat. El Papa se'l va llegir i va donar instruccions de no tirar endavant la coalició anticomunista a Roma.

E.J.: El cert és que el llenguatge també expressa en cada moment quins són els perfils de l'autonomia de la política. Recordo que a la campanya del 1977 a vostè, president Pujol, se li retreia que hagués estat banquer...

J.P.: Em deien *banquer* i *botiguer* –«bottegaio» en italià.

E.J.: L'any 1977, dir en un míting que el teu rival és un banquer tenia una certa força, ja que per a una part important de la societat la paraula *banquer*

segurament tenia una connotació negativa. Avui això ha canviat: la proximitat de la política al món econòmic ja no es veu d'una manera tan negativa. Hi ha una competició evident entre els líders polítics per demostrar que tenen bones connexions amb el món econòmic. Ai del polític que avui apareix aïllat del poder econòmic!

G.A.: Això és veritat. Però cada país té la seva pròpia història. Nosaltres hem tingut el fenomen Berlusconi, un veritable fenomen...

E.J.: Quina és la seva opinió, president Andreotti, de Silvio Berlusconi?

G.A.: Miri, crec que l'any 1994 la creació del partit Forza Italia va ser un fet molt positiu, perquè Itàlia s'estava esllavissant cap a un esquerranisme molt confús, un esquerranisme que no era constructiu, que no tenia les idees clares perquè comunistes i socialistes també estaven en crisi... Per tant, Forza Italia va fer una funció de fre que penso que va ser positiva. Però el gran handicap de Berlusconi és que té un concepte negatiu de la política. Quan parla encara pren distància dels polítics. Ha acumulat molt poder als mitjans de comunicació i em sembla que això li ha fet creure que tot era una mateixa cosa. Ara que ha perdut les eleccions s'haurà de veure si sap fer de cap de l'oposició, si sap fer de polític.

Voldria afegir una cosa sobre les relacions entre Església i política, entre Església i Estat. Crec que en alguns assumptes l'Església té el deure d'intervenir, com en la qüestió de la vida, per exemple. Crec que en aquests moments hi ha molta confusió entre laïcitat i laïcisme, que són molt diferents. El laïcisme comporta una actitud agressiva contra la religió. Hi ha assumptes en què l'Església no té per què transigir.

J.P.: La qüestió de l'Església no es planteja a Espanya i a Catalunya de la mateixa manera que a Itàlia. Jo mateix reconec la influència que ha tingut en la meva actuació el pensament socialcristià, però no sóc un demòcrata cristià. Jo sóc un catòlic practicant i tinc la sensació personal d'estar molt lligat a l'Església, però no des del punt de vista polític. A Itàlia la Democràcia Cristiana hi ha creat un vincle molt més fort. Però un dels problemes més greus per als polítics –i sé de què els parlo ja que he estat president de Catalunya durant vint-i-tres anys– és que no podem fer tot el que voldríem fer. La gent es pensa que fem el que volem fer, però el que molts no saben és que el nostre poder és molt menys resolutiu. Fa poc he llegit un llibre sobre Helmut Schmidt, un polític que admiro molt. En un moment determinat,

quan ja no és canceller federal, diu: «Hauríem de tenir una política molt més ferma, molt més densa sobre la família, perquè Alemanya va malament des del punt de vista de l'envelliment i la natalitat...» Però el socialdemòcrata Schmidt va ser canceller durant set anys! Un gran canceller! Schmidt acaba defensant coses que no ha fet. Jo també escric a favor de coses que no he fet.

E.I.: President Pujol, podria dir-nos quina és la cosa més important que creu que hauria d'haver fet i no ha fet?

J.P.: Una política més decidida sobre la família. Jo sempre he estat molt pro família, però el pensament dominant a Catalunya durant anys ha estat molt refractari a aquesta qüestió. Parlar de natalitat era reaccionari, de dretes, antic... Jo he fet un discurs i he estat criticat per fer-lo, però probablement no he estat prou conseqüent. Recordo que una vegada al Parlament vaig fer un discurs on defensava que l'ideal seria que cada parella tingués tres fills..., i els diputats de l'esquerra es van posar a riure. Aleshores vaig exhibir un exemplar de *Le Monde* i els vaig dir: «Mirin, això és el que François Mitterrand defensa en un article a *Le Monde*...».

E.I.: I vostè, president Andreotti, què hauria volgut fer i no ha pogut fer?

G.A.: Jo tinc un punt negre que em preocupa molt, però en què no vaig poder actuar d'una altra manera. Em refereixo a l'aprovació de la llei sobre l'avortament.

J.P.: Vostè era aleshores primer ministre.

G.A.: Era primer ministre, sí. Vam intentar endarrerir la decisió, però la coalició favorable –tota l'esquerra més els liberals– era molt forta. I estàvem en plena crisi pel segrest d'Aldo Moro. Em vaig trobar en una situació veritablement difícil, i encara no sé si vaig fer bé o malament. El Parlament havia aprovat la llei, ja no hi havia possibilitat d'esmenar-la. L'únic que podia fer era dimitir i que la llei la signés un altre primer ministre. Però havien matat Moro; encara no sabíem ben bé què eren les Brigades Roges. Posar el govern en crisi en aquells moments era molt perillós...

J.P.: Un altre factor que intervé en aquests dilemes és la percepció de l'opinió pública. Molts cops un polític, un partit o un govern no fan el que creuen que haurien de fer perquè no estan segurs del recolzament de la societat. I de

JORDI PUJOL

«Avui en dia no es pot fer política sense tenir en compte els poders econòmics, els jutges i els mitjans de comunicació. I els polítics catòlics encara tenen un altre condicionant important: l'Església»

vegades aquest recolzament existeix, però no se sap veure en el moment adequat. Es veu més tard.

G.A.: Bé, nosaltres a Itàlia tenim una eina interessant en aquest sentit, que és la facilitat de convocar referèndums.

J.P.: Jo una vegada vaig tenir un problema fort amb l'Església quan el meu govern va aprovar una llei que reconeixia les parelles de fet.

G.A.: Les parelles homosexuals?

J.P.: No, les parelles que conviuen sense estar casades. Per casualitat unes setmanes després vaig haver de venir a Roma convidat a un seminari que havia organitzat el Vaticà sobre la família, presidit pel cardenal López Trujillo. Evidentment em van fer saber que no estaven gens conformes amb aquella llei. I jo des de la tribuna vaig voler defensar-me. Els vaig dir que aquella llei no estava al cent per cent d'acord amb la doctrina de l'Església, però que la política no pot passar per alt les situacions socials realment existents. Els vaig posar l'exemple dels democristians alemanys. Un cop feta la unificació alemanya, els democristians es van trobar en la necessitat d'unificar la legislació sobre l'avortament, que era molt més laxa a l'Alemanya Oriental. S'havia de fer però el govern del socialdemòcrata Schröder amb Els Verds no arribava als dos terços. La CDU va acabar cedint quaranta o cinquanta diputats perquè la llei s'aprovés. Els altres van votar-hi en contra. Si el país hagués quedat dividit amb dues lleis sobre l'avortament encara hauria estat pitjor.

E.J.: Permetin-me una altra qüestió: el prestigi de la política. A Espanya i a Catalunya en aquests moments no és gaire alt. A Itàlia també és baix, però fa uns anys no era així. Què creuen que ha passat?

G.A.: Crec que han passat dues coses. En primer lloc, han canviat els condicionaments externs. L'existència de la Unió Soviètica era un punt de referència, positiu o negatiu, però era un factor de cohesió, per acceptar-lo o rebutjar-lo. En segon lloc, es vivia amb un cert entusiasme per les coses noves després d'haver passat temps molt difícils. Hi havia, per exemple, la novetat de les dones en política. I tenim la televisió. Crec que una part important del desprestigi de la política es deu a la televisió. Aparentment la televisió hauria de servir per informar millor, però és evident que no és així. Abans de la televisió la política es feia molt en contacte amb les persones. Recordo que els diumenges al matí, després de missa, era el moment d'anar a parlar amb els camperols. Es feia política mirant els ulls de la gent. És evident que la televisió ha ofert fór-

mules noves –la possibilitat d'organitzar taules rodones, per exemple–, però ha acabat substituïnt la política. La política local, que abans era molt viva, també s'ha apagat. Som a Europa, però tampoc podem dir que coneguem millor el que passa als altres països europeus. La gent viu com replegada sobre el seus afers, potser perquè no albira grans perills immediats, com el de perdre la llibertat, per exemple.

J.P.: A Espanya i a Catalunya entre els anys setanta i noranta es veia més il·lusió, hi havia la impressió que era més fàcil canviar les coses. Ara tot ja sembla més difícil de canviar. Aquest és un factor que no podem passar per alt.

E.J.: Seguim parlant, si els sembla bé, dels costos de la política. President Andreotti, hi ha una frase seva que ha fet fortuna a tot Europa i segurament també a molts altres països del món: «Il potere logora a chi non ce l'ha» («El poder desgasta a qui no el té»). Què volia dir exactament quan va pronunciar aquesta frase que avui tants polítics repeteixen com si fos un mantra oriental?

G.A.: Amb aquesta frase no em referia al fet de manar o no. No volia dir que qui no té un càrrec no té res a fer. Em referia a l'opinió pública. A la capacitat de parlar i ser entès per l'opinió pública, a la relació amb el poble, a la relació activa i passiva amb el poble. Els posaré un exemple. El periodista Indro Montanelli tenia a Itàlia més poder que molts polítics, perquè era un home que aconseguia entendre cap on anava la gent i aconseguia influir en el seu pensament a través dels articles a la premsa i les intervencions a la televisió, però mai no va formar part de cap govern.

E.J.: Quan la va pronunciar, aquesta frase?

G.A.: Fa cinquanta anys.

E.J.: En quines circumstàncies?

G.A.: Crec que va ser després de les eleccions del 1948. Aleshores estàvem molt preocupats per la formació de l'opinió pública. Hi havia el perill de perdre la llibertat. No dic que els comunistes italians ens volguessin esclavitzar. Crec que aquells anys els comunistes txecs i hongaresos, per exemple, no desitjaven estar sota el control de la Unió Soviètica, però s'hi van trobar i no van poder fer res per evitar-ho. La llibertat estava en perill. Per tant, jo em referia

GIULIO ANDREOTTI

«Quan vaig dir, fa cinquanta anys, que 'el poder desgasta a qui no el té', no em referia al fet de manar o al fet d'estar a l'oposició; em referia a la capacitat d'entendre a la gent i de saber estar al seu costat»

a la complicitat amb la gent; a la capacitat d'estar a prop de la gent. Però no demagògicament. La demagògia és una altra cosa.

Saben què crec que ha fallat la Unió Europea? La unitat d'euro no hauria de ser una moneda, sinó un bitllet, com els dòlars americans. El bitllet sempre dóna la sensació de ser més valuós. La moneda d'euro ha ajudat a fer creure que tot és molt més car amb la nova divisa. Cal tenir en compte la psicologia col·lectiva. Cal saber entendre el que pensa i sent la gent.

E.J.: I vostè, president Pujol, què en pensa? *Il potere logora a chi non ce l'ha?*

J.P.: Jo sempre he interpretat aquesta frase en el sentit que dóna el president Andreotti, tot i que l'oposició és molt difícil de fer. Naturalment, el govern sempre està exposat a crítiques molt dures, però sempre té recursos. El poder té molts recursos. Però també té l'obligació d'estar a prop de la gent. I hi ha moltes maneres de crear complicitat amb la gent. De Gaulle, per exemple, no era un home –diguem-ne– molt simpàtic, un home càlid en el sentit de tenir una gran proximitat al poble, però tenia un discurs que la gent entenia molt bé. Era un home distant, però la gent l'entenia. Hi ha polítics que fan discursos que no s'entenen; no parlen a la gent i la gent no els entén.

E.J.: Pensa en algú? Es refereix a algú que vostè coneix?

J.P.: Molts! Molts fan discursos que costen d'entendre. És importat ser a prop de la gent. Però per això cal tenir vocació política. I què és la vocació política? Per què es fa política? Idealment s'ha de fer política perquè es té un sentiment fort sobre l'interès general, per allò que els catalans diem *el bé comú*. I això s'ha de viure d'una manera apassionada. S'ha de servir el bé comú. El que ara els diré pot semblar una mica ridícul, però jo no crec que ho sigui: un

bon polític ha d'estimar la gent, ha de tenir-hi afecte. Si el polític sent afecte per la gent, encara que sigui un home de caràcter distant trobarà la manera d'arribar-hi, de ser comprensible, de fer-se entendre. Crec que Alcide de Gasperi era un home que anava en aquesta direcció, tot i que no sé quin era el seu caràcter.

G.A.: De Gasperi era un home seriós.

Vull afegir una cosa a tot el que estàvem dient. De vegades hi ha coses que enganyen en política. Un pot crear un moviment per a un període curt de temps i fer creure a la gent que farà moltes més coses de les que pot

JORDI PUJOL
«Estic d'acord amb la frase d'Andreotti, perquè hi ha molts polítics als qui la gent no entén. Per tenir-ne vocació, la política s'ha de viure d'una manera apassionada; diré més: un bon polític ha d'estimar la gent.»

fer, jugant amb el llenguatge i les promeses. Nosaltres, a Itàlia, per un període breu, vam tenir un moviment d'aquestes característiques que s'anomenava L'Uomo Qualunque («L'Home Qualsevol», «L'Home del Carrer»).

J.P.: D'aquí en surt l'expressió *qualunquismo*.

G.A.: L'Uomo Qualunque feia discursos molt populars, en què no faltaven paraulotes i vulgaritats. A unes eleccions municipals a Roma van aconseguir quedar segons, però després es van anar desinflant. Crec que De Gasperi era un home que aconseguia transmetre la sensació de creure veritablement en el que deia..., precisament perquè era veritat: creia en el que deia. Era un home molt metòdic, molt regular. Era molt respectat pels que no el votaven, per això, per la seva seriositat. Era d'una regió italiana –el Trentino– que quan ell va néixer estava sota domini austríac. De fet, De Gasperi va arribar a formar part del Parlament de Viena. Crec que tot això li va proporcionar una gran serietat i austeritat. Recordo un dels seus consells: «Prometeu sempre una mica menys del que estigueu segurs de poder fer». Tot el contrari del que passa avui en dia.

J.P.: De Gasperi era un *mitteleuropeu*.

G.A.: Sí, era un *mitteleuropeu*.

E.J.: Aquesta sensació de seriositat crec que en aquests moments també la transmet el Papa Benet XVI. Tinc la impressió que en els nostres països, sobretot a Espanya i Catalunya, en aquests moments hi ha un cert canvi d'opinió sobre el Papa. Quan va ser elegit molts van escriure que els cardenals havien escollit el Gran Inquisidor, que Benet XVI representava la gran victòria de l'integrisme catòlic. Després de la seva visita a València, on va actuar amb molta intel·ligència, aquesta opinió ha començat a canviar. Vostè què pensa del Papa, president Andreotti?

G.A.: Miri, si jo hagués d'escriure la biografia del Papa dividiria la seva vida en tres etapes: la d'abans de venir a Roma, la que comença quan arriba a Roma com a cardenal, i l'actual. Quan el cardenal de Munic va arribar a Roma amb el seu llenguatge d'alt teòleg –un llenguatge que molts cops només entenen els alts teòlegs–, era un home amb prestigi. Després, la vida romana el va anar canviant. És cert que sempre es va ocupar de grans afers a la cúria, però també feia vida de carrer, anava a menjar a les *trattorie* i va anar coneixent l'humor del poble. Després, l'Esperit Sant, que sempre fa el que vol, va propiciar que fos el candidat natural a la successió de Joan Pau II. Crec que el tret més impor-

tant i característic de Benet XVI és la importància que dóna als principis. La seva defensa d'uns punts forts de referència, la idea que no tot pot posar-se a debat. La reacció a la tendència cap a una societat sense normes. La gent el segueix, però no és un home que escalfi la plaça de Sant Pere amb frases fàcils i llocs comuns. És l'antidemagògia absoluta i crec que això el món li reconeixerà i agrairà.

E.J.: I vostè, president Pujol, què en pensa de Benet XVI?

J.P.: Crec que el tret més important del papa Ratzinger és la seva voluntat de frenar allò que podríem dir *el relativisme total*, l'absència de regles, de normes i de principis bàsics. En aquest sentit, no crec que el Papa estigui gaire lluny de les preocupacions d'altres sectors religiosos –no catòlics i fins i tot no religiosos. Vaig trobar molt interessant, per exemple, el seu col·loqui amb el filòsof alemany Jürgen Habermas, que per cert *La Vanguardia* va publicar sencer.

És evident que hi ha una sensació de crisi al pensament occidental, una sensació de crisi que es percep tant a la dreta com a l'esquerra. Falten punts de referència. En aquest sentit penso que el Papa està fent una contribució important a l'Església, perquè aquesta també necessita punts de referència forts. Pot haver-hi discussió sobre quins han de ser aquests punts de referència, però el que està clar és que comença a haver-hi una reacció contra la frivolitat. Per exemple, sobre les qüestions referides a la vida –els embrions, la manipulació genètica...– és difícil trobar un punt d'acord, fins i tot entre els mateixos catòlics. Però és evident que no es pot dir: «Anem endavant i ja veurem, no hi ha fronteres...». Els agnòstics no n'estan segurs, però reconeixen que estan davant d'un misteri. Els catòlics d'avui crec que tenim una religiositat menys segura que la de fa un segle: també estem davant d'un misteri. Aleshores cal establir uns principis vàlids universalment. L'Església pot contribuir a això d'una manera important. I el Papa Benet XVI segurament tindrà un paper decisiu en un moment tan delicat com aquest.

E.J.: M'agradaria que parlessin d'Espanya i d'Itàlia. President Andreotti, a Espanya se cita amb molta freqüència, sobretot quan les coses de la política no van prou fines, una frase seva: «Nella politica spagnola manca finezza». Fixi's si és famosa que en una pel·lícula molt recent que parla d'un soldat anomenat Alatraste (del segle XVII, el Segle d'Or espanyol), en un moment determinat un mercenari italià diu al protagonista: «Als espanyols us manca *finezza*». La veri-

tat és que jo no sabia que vostè havia començat a fer política el segle XVII amb el comte duc d'Olivares.

G.A.: Que a Espanya hi manca *finezza*, diu vostè? No em sembla pas encertada aquesta afirmació. Jo no he pronunciat mai aquesta frase. L'única cosa que puc criticar d'Espanya, recordant el meu primer viatge, és la manca de formalitat amb els horaris. Em van convocar a un sopar oficial a les nou del vespre, després es va endarrerir a les deu, i després van trucar per dir-me que no fos gaire puntual perquè seria el primer en arribar.

E.J.: Quan va ser aquest primer viatge?

GIULIO ANDREOTTI
«Que a la política espanyola li manca 'finezza'? Perdonin, però jo no l'he pronunciat mai, aquesta frase. El que més em va sorprendre d'Espanya, el primer cop que hi vaig anar, l'any 1948, va ser la manca de puntualitat»

G.A.: Li ben asseguro que no va ser al segle XVII. Va ser l'any 1948. De Gasperi em va enviar a Madrid amb l'excusa d'un partit de futbol Espanya-Itàlia. En aquell moment no teníem relacions diplomàtiques, el règim de Franco estava aïllat internacionalment, però sabíem que els anglesos es movien molt per Madrid, mentre pressionaven per tal que nosaltres ens mantinguéssim allunyats. Recordo que em vaig entrevistar amb el ministre d'Afers Exteriors, Martín Artajo –tot i que oficialment vaig viatjar a Espanya com a afeccionat al futbol. Després, evidentment, he tingut molta relació amb Espanya, i estic orgullós d'haver contribuït a l'ingrés d'Espanya a la

Comunitat Econòmica Europea (CEE).

J.P.: Durant el període de govern Craxi-Andreotti.

G.A.: Efectivament. Era el semestre italià de la CEE i vam assumir la presidència amb el ferm propòsit de concloure les negociacions. Recordo que jo presidia la reunió a Brussel·les i vaig dir: «D'aquí no sortim sense un sí o un no». A les quatre de la matinada de la segona nit, Espanya i Portugal van ingressar a la CEE. Ningú no deia «jo no vull», però uns quants s'hi oposaven amb una hipocresia absoluta.

J.P.: Els francesos, especialment.

G.A.: Els francesos, sobretot, pel problema de l'agricultura i també de la pesca. Si vostès repassen el text de l'acord veuran que allò sembla un tractat de piscicultura.

J.P.: Creu que Espanya estava preparada?

G.A.: I tant que n'estava, de preparada!

E.J.: I de Catalunya, què en pensa?

G.A.: Catalunya... El meu primer record sobre Catalunya em porta a un jove monjo, l'abat Escarré, que estava exiliat i vivia en una comunitat benedictina a prop de Milà.

E.J.: Li preguntava sobre Catalunya...

G.A.: Vaig viatjar a Catalunya pel Congrés Eucarístic Internacional del 1952. Recordo que la cerimònia inaugural es retardava perquè no estava clar si primer havia d'entrar Franco o el cardenal Tedeschini...

També vaig ser a Barcelona durant les Olimpíades del 1992, on vaig saludar al president Pujol.

J.P.: Al partit Espanya-Itàlia de waterpolo, que Itàlia va guanyar per un gol.

G.A.: Penso que Catalunya té una idea molt clara de què significa l'autonomia. Nosaltres, en canvi, tenim una certa confusió sobre aquest assumpte.

J.P.: Vostès acaben de fer un referèndum sobre el federalisme amb un resultat negatiu, clarament negatiu. Penso que sobretot ha estat un vot anti-Berlusconi, perquè amb la mateixa reforma de la Constitució Berlusconi pretenia reforçar els poders del primer ministre. I em sembla que també hi havia por a les regions del sud, por de sortir-ne perjudicades.

A Espanya això no ha estat així: les regions materialment més beneficiades per l'autonomia han estat les regions del sud, que han tingut un progrés veritablement espectacular, entre d'altres raons perquè han sabut obtenir un gran benefici dels fons de cohesió europeus. I l'autonomia no ha estat un impediment per gestionar les ajudes europees, ans al contrari. Ara bé, a Catalunya crec que hi ha hagut un problema en el plantejament de les autonomies espanyoles. El principi de solidaritat s'ha introduït d'una manera molt radical i això ha tingut uns resultats negatius per a Catalunya. No volem fer desaparèixer la solidaritat, però reclamem una correcció en un moment en què el sud d'Espanya ha viscut un gran desenvolupament. En la mesura en què hi ha hagut un gran progrés la solidaritat ja no hauria de ser la mateixa de fa vint o trenta anys, quan a molts pobles del sud d'Espanya hi havia misèria.

G.A.: Al nostre referèndum sobre el federalisme hi ha hagut una reacció contra la manera com Berlusconi havia volgut fer la reforma constitucional. Hi havia hagut una pressió excessiva de la Lliga Nord, que amenaçava fer caure el govern. No s'havia consultat els experts. I, sobretot, hi havia riscos. Si es dóna a les regions la competència exclusiva en sanitat hi ha el perill que la

Llombardia pugui oferir serveis de gran nivell, i que Sicília i Calàbria ni tan sols puguin curar la grip per manca de mitjans.

D'altra banda, Berlusconi intentava reforçar els poders del primer ministre prenent-los del president de la República. I per a nosaltres la figura del president de la República és molt positiva. Fins ara ha funcionat molt bé. Pensin que la nostra Constitució del 1948, malgrat les tensions polítiques que hi havia en aquella època, malgrat que ja havia començat la Guerra Freda, malgrat que comunistes i socialistes havien estat expulsats del govern, es va aprovar per unanimitat. Això vol dir que la Constitució és intocable? No, però qualsevol canvi s'ha de fer bé, explicant bé a la gent què és el que es vol, cercant acords amplis.

J.P.: Aleshores creu que és millor deixar les coses com estan?

G.A.: No. Hem de trobar més punts d'acord a la política italiana.

E.J.: President Andreotti, quina opinió té de l'actual president del govern espanyol, José Luis Rodríguez Zapatero?

G.A.: En tinc poca opinió, perquè encara no he tingut l'oportunitat de tractar-lo personalment. Em crida l'atenció que una de les seves primeres grans decisions faci referència al dret familiar. Si un dirigent d'esquerra fa una sèrie de reformes socials i dins d'un paquet de reformes socials hi inclou un canvi en el dret familiar, crec que té una lògica. Però fer només la reforma familiar sembla indicar que no té ganes de fer altres reformes socials. És molt més fàcil introduir canvis en matèria de dret familiar que millorar la justícia i la igualtat social. Que quedi clar que no tinc prejudicis contra els socialistes. Vaig treballar molt bé amb Felipe González. S'ha dit que l'any 2004 el Partit Socialista Obrer Espanyol no preveia guanyar les eleccions i que el seu programa no estava pensat per governar...

E.J.: I vostè, president Pujol, què en pensa de Romano Prodi?

J.P.: Tinc una bona relació amb Prodi. Sóc amic de Prodi. Li vaig enviar una nota de felicitació després de la seva darrera victòria electoral. La veritat és que dirigir un govern format per nou partits o més no deu ser gaire fàcil, però sembla que se n'està sortint.

E.J.: I de Rodríguez Zapatero, què en pensa?

J.P.: El conec poc, la veritat. Ha arribat a dalt quan jo marxava. Ha estat l'home sorpresa i ho és encara. La veritat és que no me'n refio gaire, de Zapatero, tot i que fins ara se n'ha sortit prou bé amb les coses que ha fet, fins i tot el nou Estatut d'autonomia de Catalunya.

Per a Catalunya el nou Estatut ha anat bé i malament. Bé en el sentit que és millor que el que teníem abans; però el procés ha estat dolent per a Catalunya, pel clima que s'ha creat i pels enfrontaments que hi ha hagut. La principal responsabilitat és catalana, però també de Zapatero. Aquest home per a mi encara és un misteri. Però va endavant; d'una manera o altra tira endavant. Ja veurem.

Jo voldria acabar dient una cosa sobre Itàlia.

E.J.: Endavant.

J.P.: Saben com he après a parlar italià?

G.A.: Sé que vostè és lector del *Corriere della Sera*.

J.P.: Des de fa molt de temps. Una vegada vaig visitar Giovanni Spadolini quan era primer ministre i li vaig dir: «Vostè ha estat el meu professor d'italià». Spadolini es va quedar parat. «Vostè ha estat el meu professor d'italià, perquè l'he après llegint el diari que vostè dirigia», vaig afegir. Com vostès saben Spadolini va ser director del *Corriere*.

Sempre m'ha interessat Itàlia. He estat un gran admirador de la reconstrucció italiana, del «miracle» italià. Després, aquell impuls s'ha apagat. Què ha passat? S'ha apagat i això em fa pensar. Espanya, per exemple, viu un moment força eufòric, el creixement econòmic és fort i els canvis segueixen sent molt importants. Però em temo que un dia pugui passar com a Itàlia, que l'empenta s'apagui, perquè hi ha elements no positius en l'eufòria espanyola. D'aquí a tres o quatre anys pot haver-hi una certa crisi. També per això segueixo llegint el *Corriere*; Indro Montanelli ja no hi és –va morir fa tres o quatre anys–, però hi ha Giovanni Sartori, Sergio Romano, Galli della Loggia, Ronchei i altres articulistes molt interessants. La veritat és que sóc bastant italianòfil.

G.A.: No és fàcil per als italians fer una bona anàlisi del que està succeint a Itàlia. Abans de la guerra era un país en molt bona mesura subdesenvolupat, fortament subdesenvolupat. Després de la guerra vam començar a donar passos endavant i això va començar a semblar una cosa extraordinària. A De Gasperi no li agradava que es parlés del «miracolo italiano», perquè deia que els miracles són un fet sobrenatural.

Posteriorment el consum ha anat creixent d'una manera molt forta. Jo encara recordo quan a casa meva com-

JORDI PUJOL
«Zapatero? El conec poc, la veritat. Ha estat l'home sorpresa i ho és encara. La veritat és que no me'n refiigaire, tot i que fins ara se n'està sortint bastant bé de les coses que ha fet. Ja veurem»

partíem telèfon amb un veí perquè un telèfon només per a nosaltres era massa car. Avui a la perifèria de Roma tots els adolescents tenen un *telefonino*. Hi ha molt de tot, però també hi ha gent molt fràgil, gent que viu en unes condicions molt precàries.

J.P.: Vostès també pateixen la «cultura del no», l'oposició sistemàtica de molta gent a projectes nous. «La política di non fare», que deia una editorial del *Corriere*.

G.A.: Es refereix a l'oposició al túnel del tren d'alta velocitat pels Alps?

J.P.: Sí. Itàlia té necessitat de tenir bones connexions amb França, amb Alemanya i amb Àustria. Vaig llegir que el govern va interrompre les obres. Em sembla un fet negatiu.

G.A.: En tot això hi ha influït molt el tipus de propaganda que feia l'anterior govern. Anunciava obres i més obres, i moltes ni tan sols s'han iniciat. El govern actual té els sindicats més a favor. Un dels grans problemes del govern Berlusconi és que no tenia cap sindicat de referència.

Estem en una fase de transició en què el perill comunista ja no existeix, encara que Berlusconi segueix insistint-hi: el president de la República és un excomunista, el president de la Cambra dels Diputats és un excomunista, el ministre d'Afers Exteriors és un excomunista... No em sembla un bon argument. La «mare Rússia» ja no existeix, per tant, el veritable problema del comunisme ja no existeix. Em preocupen molt més determinants moviments radicals desorganitzats que estan començant a donar senyals de vida; és un fenomen que em recorda els inicis de les Brigades Roges. Però, insisteixo, Itàlia es troba en un moment de transició.

E.J.: Moltes gràcies. Com diuen a Itàlia, *tanto di capello!* Em trec el barret.

GIULIO ANDREOTTI

«Zapatero? Tampoc el conec. Em crida l'atenció que una de les seves primeres decisions faci referència al dret familiar. Jo pensava que la prioritat dels socialistes era la justícia social. He de dir, però, que amb Felipe González vaig treballar molt bé»